

## Kelet-Közép-Európa gazdasága a koronavírus járvány után – folytatódik-e a felzárkózás?

Mátyás László (szerk.): *Emerging European Economies after the Pandemic: Stuck in the Middle-Income Trap?* Springer, Cham, 2022, 627 o.\*

Mátyás László szerkesztésében az elmúlt évtized egyik legnagyobb összefoglaló kötete jelent meg a kelet-közép-európai régió gazdaságáról.<sup>1</sup> Nyolc ország került vizsgálatra: Bulgária, Csehország, Horvátország, Lengyelország, Magyarország, Románia, Szlovákia és Szlovénia. A könyv 12 fejezetet tartalmaz, amelyek egy-egy részterületet mutatnak be: konvergencia, pénzügyi piacok, vállalatok és korrupció, munkaerőpiac, közlekedés, makropénzügyek, zöldgazdaság és -energia, egészségügy és társadalombiztosítás, nyugdíj, oktatás, kutatás-fejlesztés, társadalmi egyenlőtlenségek. Bár a mű címe arra utal, hogy a szerzők a járvány hatásait vizsgálják, a kutatás ennél jóval tágabb időszakot ölel fel: minden fejezet elemzi a 2008-ban kezdődött globális pénzügyi válság következményeit, néhány szerző egészen a rendszerváltástól kezdi a vizsgálatát. A 40–60 oldal hosszúságú fejezetek azonos szerkezetben készültek: először történeti áttekintést adnak a járvány előtti állapotokról, majd megvizsgálják a járvány hatását az adott területre, végül jellemzően közpolitikai javaslatokat fogalmaznak meg. Mindezt szigorúan adatok alapján, külön kiemelve azokat a területeket, ahol nem áll elég adat rendelkezésre.

A kötetben nincs záró, összefoglaló fejezet, amely egyértelmű választ adna a címben felvetett kérdésre, s Magyarországot sem kezelték kiemelten a szerzők. A következőkben az egyes fejezetek alapján három kérdésre keresem a választ:

1. Van-e hosszú távú, tartós hatása a koronavírus-járványnak?
2. Lehet-e beszélni a közepes jövedelem csapdájáról a régióban?
3. Milyen tanulságok fogalmazódnak meg Magyarországra számára?

\* A kötet elérhető a következő címen: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-93963-2>.

<sup>1</sup> Az elmúlt időszak másik hasonló témájú és léptékű vállalkozása a Michael Landesmann és Székely P. István által szerkesztett kétkötetes mű (*Landesmann–Székely [2021]*), amely az Európai Unió 2004-es bővítésének 15. évfordulója alkalmából a kelet-közép-európai tagállamok felzárkózási teljesítményét vizsgálja, még a koronavírus-járvány következményeinek figyelembevételével.

*A koronavírus-járvány hosszú távú következményei*

A kötet első tanulmányában *Benczúr Péter* és *Kónya István* a régióban végbement jelentős konvergenciát dokumentálják, amelyet a globális pénzügyi válság csak időszakosan szakított félbe. Rámutatnak arra, hogy a Covid-járvány okozta recesszió idején a régió már jóval ellenállóbbnak bizonyult, mint a korábbi pénzügyi válság során, különösen azok az országok, amelyekben az utóbbi komoly visszaesést okozott. A járványt követően a teljes régióban viszonylag gyors visszapattnás volt a jellemző a növekedési és a munkanélküliségi adatokban egyaránt.

A régió nagyobb sokktűrő képességét támasztja alá *Mérő Katalin* és *Bethlendi András* fejezete is. A pénzügyi piacokon és más területeken is a járvány hatása főleg a létező trendek felerősítését jelentette: a digitalizáció, a határokon átívelő szolgáltatások és a környezeti, szociális és kormányzati (*Environmental, Social, Governance, ESG*) befektetések jelentőségének növekedését. Arra is felhívják azonban a figyelmet, hogy a járvány miatt bevezetett moratórium hosszú távú hatásait még nem lehet megítélni.

A járvány nem hozott alapvető változásokat a vállalati szférában sem. *Palócz Éva* és *Tóth István János* tanulmánya arra mutat rá, hogy a kis- és közepes vállalatok termelékenysége és válságtűrő képessége jóval alacsonyabb, mint a nagyvállalatoké. A járvány jobban sújtotta a kisebb cégeket, ám makroszinten nem vezetett a vállalatméretek jelentős változásához, melyet elsősorban a gazdasági fejlettség és az intézményrendszer befolyásol. A járvány hosszabb távú hatását a megnövekedett európai támogatások felhasználása és a korrupció esetleges növekedése jelentheti.

Némileg meglepő módon a járvány hatása a munkaerőpiacon is jórészt átmenetinek bizonyult. *Martin Guzzi* és *Michael Landesmann* fejezetükben rámutatnak, hogy a globális pénzügyi válság hatásával összehasonlítva a foglalkoztatottságban gyors visszapattnás látszik, még a legsebezhetőbbnek tartott, alacsony képzettségű csoportban is. Ennek egyik magyarázata, hogy már a járvány is előtt komoly probléma volt a munkaerőhiány. A járvány egyetlen hosszú távú hatása az otthon végzett munka arányának növekedése – ám ez a régióban a gazdaságszerkezeti sajátosságok miatt bőven 10 százalék alatt marad, azaz alacsonyabb, mint a 12 százalékos körüli EU-átlag.

A kötet egyik legérdekesebb fejezete a közlekedés, amely önálló területként ilyen típusú könyvekben nem szokott szerepelni. *Mátyás Melinda*, *Hörcher Dániel* és *Jacek Pawlak* részletesen bemutatják, mennyire megváltoztatta a járvány a mobilitás trendjeit, és emellett érvelnek, hogy ezen a területen a hatások valószínűleg tartósak. Az otthoni munkavégzés, az *online* vásárlás a jövőben is velünk marad, ami a környezeti szempontokon túl is indokolja a közlekedési rendszerek újragondolását. A szerzők azonban ebben a fejezetben is felhívják a figyelmet a korrupciós veszélyekre a fejlesztések során.

A járvány azonnali hatást gyakorolt a makropénzügyekre, amelyekkel *Király Júlia*, *Csontó Balázs*, *Mérő Katalin* és *Jankovics László* közös fejezete foglalkozik. Megerősítik a korábbi fejezeteket azzal kapcsolatosan, hogy a régió a koronavírus-járvány idején kevésbé volt sebezhető, mint egy évtizeddel korábban. A járvány kitörésekor az

alacsony kamatszint miatt a monetáris politikai mozgástér korlátozott volt, ám volt költségvetési mozgástér, és az eurót be nem vezető országokban lehetséges eszközként az árfolyam leértékelése is rendelkezésre állt. A járványkezelés következményeivel azonban a járvány elmúltával is számolni kell – a szerzők utólag nézve is helyesen mutatnak rá a növekvő inflációs kockázatokra, és felhívják a figyelmet a felhalmozódott költségvetési hiányra is, amely adósságnövekedéshez és a kockázati prémium emelkedéséhez vezetett, és szükséges konszolidálni azt.

A járvány tartósan nem befolyásolta az energia- és a klímacélok teljesülését, amelyet *Michael Carnegie LaBelle* és *Szép Tekla* vizsgál. Rámutatnak arra, hogy a régióban még nem sikerült elválasztani az energiafelhasználást a növekedéstől, és a járvány miatti csökkenés az energiafelhasználásban csupán átmeneti javulásnak tekinthető. A régió számára továbbra is feladat az energiahatékonyság és a megújuló energiaforrások arányának növelése még a legszegényebb háztartásokban is. A fejezet szakpolitikai javaslatai az ukrajnai orosz inváziót követően is messzemenően relevánsak.

A koronavírus-járvány legközvetlenebbül az egészségügyet érintette. *Bíró Anikó*, *Kollányi Zsófia*, *Piotr Romaniuk* és *Šime Smolić* alapos áttekintést nyújtanak a régió egészségügyi rendszereiről, és megállapítják, hogy már a járvány előtt is jellemző volt a társadalmi egyenlőtlenség a várható élettartamban, az egészségügy alacsony szintű finanszírozása, illetve az orvosok és ápolók elvándorlása. A világszinten is nagyon magas régiós halálozási rátát mindez együttesen magyarázza. A magas többlethalálózashoz az is hozzájárult, hogy a járvány idején az egyéb betegségek kezelését a rendszer nem volt képes biztosítani. A járvány utáni időszakban az egészségügyi reformokban a lakosság általános egészségi állapotának javítására, azaz a megelőzésre jóval nagyobb gondot kell fordítani a korábbi kórházközpontú fejlesztések helyett.

Az egészségüggyel ellentétben a koronavírus-járvány nem okozott jelentős változást a nyugdíjrendszerekben. *Simonovits András* és *Reiff Ádám* fejezetükben azt mutatják be, hogy a függőségi ráta többlethalálózás miatti jelentős „javulása” csupán átmeneti hatás, és a régióban érdemben nem befolyásolja a nyugdíjrendszerek fenntarthatóságát. Szintén nem várható tartós hatás a munkanélküliség időszakos növekedése miatt sem. A szerzők óvnak azonban attól, hogy a járvány hatásait a kormányzatok a nyugdíjrendszeren keresztül kívánják kezelni.

A koronavírus-járvány legtartósabb hatása az oktatásban várható. *Lannert Judit* és *Varga Júlia* fejezetükben részletes becsléseket közölnek arról, hogy az iskolabezárások PISA-pontokban kifejezve milyen mértékű teljesítményromlással járnak. Arra az eredményre jutnak, hogy még a legoptimistább esetben is komoly tanulási veszteségekkel kell számolni, ami egyrészt az átlagos PISA-pontok csökkenéséből, másrészt az alulteljesítők arányának növekedéséből tevődik össze – utóbbi különösen a hátrányos helyzetű társadalmi csoportokban várható. Ennek akár egész életre szóló következményei is lehetnek, ezért különösen lényeges a megfelelő beavatkozás a járvány után.

A felsőoktatásban a koronavírus-járvány közvetlen hatása mérsékeltebb volt, hiszen itt egyszerűbb volt a digitális átállás, mint a közoktatásban. Az *online* oktatás jellemzően kevésbé hatékony, mint a tantermi, de bizonyos nagy létszámú, alapszintű (BA) kurzusoknál az egyetemi élet része maradhat a járvány elmúltával

is. Fejezetük végén *Mátyás László, Bógel György, Mark Knell, Ludovit Odor és Marzenna A. Weresa* arra is felhívják a figyelmet, hogy a tudomány és a felsőoktatás bekerült a politikai térbe, és a járvány felerősítette a tudományellenes hangokat. A társadalommal való folyamatos párbeszéd ezért a kutatók számára megkerülhetetlen feladattá vált.

Az utolsó fejezetben *Medgyessy Márton és Tóth István György* tanulmánya a koronavírus-járvány egyenlőtlenségekre gyakorolt hatását vizsgálja. Arra jutnak, hogy a régió országai jellemzően nem teljesítettek rosszabbul, mint az EU-átlag – a munkanélküliség növekedése átmeneti volt, az egyenlőtlenség növekedése sem látható a számokban, illetve Bulgáriát és Magyarországot kivéve a szegénységi kockázat sem nőtt jelentősen. Ezeket a hatásokat erősen befolyásolták a jóléti rendszer intézményeinek a jellemzői.

A járvány tehát összességében vegyes hatással volt a gazdaság különféle dimenzióira: míg a legtöbb makroszintű mutatóban a hatás átmenetinek bizonyult, más területeken – pénzügyi piacok, közlekedés, energia – felerősítette az egyébként is létező trendeket. Az egészségügyben kiütköztek a rendszer gyengeségei, míg a legtartósabb hatás valószínűleg az oktatás területén várható – ám ennek mértékét az adatokból még nem lehet teljesen világosan látni.

### *Létezik-e a közepes jövedelem csapdája a régióban?*

A koronavírus-járvány mellett a kötet címében megjelenik a közepes jövedelem csapdájának (*Middle-Income Trap*) problémája. Ez a fogalom azt jelenti, hogy a külföldi technológiára és olcsó munkaerőre épülő gazdasági modell előbb-utóbb kifulladásra – hisz a bérek emelkedésével a fő versenyelőny csökken, míg az innovációs teljesítmény még nem versenyképes a fejlett országok színvonalával. A bérek mesterségesen alacsonyan tartása például a valuta folyamatos leértékelésével, illetve az innovációs presztízsbetűhözadások a költségvetési források pazarlásával a közepes jövedelem csapdájának két megjelenési formája (*Gill–Kharas* [2007]). A csapdából való kilábaláshoz egyaránt szükséges az emberi tényezőbe való beruházás, azaz az oktatás, kutatás-fejlesztés, egészségügy fejlesztése, illetve szintén lényegesek azok az intézmények, amelyek elősegítik sikeres vállalkozások felemelkedését.

A kötetet bevezető makrogazdasági fejezet azt jelzi, hogy a konvergencia a járvány előtt jóformán töretlen volt, és a régió jobb makrogazdasági pozícióban volt a járvány, mint a pénzügyi válság előtt. A makroszintű adatokban így még nem látható, hogy probléma lenne. A későbbi fejezetek azonban arra mutatnak rá, hogy épp a közepes jövedelem csapdája szempontjából legfontosabb területeken (intézmények, korrupció, oktatás, kutatás-fejlesztés és egészségügy) jelentős az elmaradás az EU-hoz képest. Szintén fontos tanulság, hogy a régió meglehetősen heterogén, így nem lehet általánosítani. Mivel a balti országok nincsenek benne az elemzésben, a régiós vezető államok jellemzően Csehország és Szlovénia, amelyek már kiléptek a közepes jövedelem csapdájából. A régió többi országa kevésbé jól teljesít, a legtöbb területen Bulgária és Románia van a legrosszabb pozícióban.

*Tanulságok Magyarország számára*

A kötet fejezetei alapján elmondható, hogy Magyarországot továbbra is fenyegeti a közepes jövedelem csapdája. Számos területen régiós szinten is le vagyunk maradva – a cégek mérete kisebb, ami termelékenység problémákkal jár együtt, míg a korrupció mértéke nagyobb, ami a különféle támogatások felhasználásának hatékonyságát rontja. A közoktatás színvonala látványosan romlik, míg a népesség egészségi állapotát a régióban egyik legalacsonyabb várható élettartam jelzi. A kötet szerint Magyarország szinte csak a tudományos publikációk, hivatkozások és az ERC-győztes pályázatok számában van versenyben a régió vezető országaival, de ezekben az eredményekben fontos szerepet játszott a CEU, amelynek el kellett költöznie Budapestről. Eközben a forint leértékelésére épülő politika továbbra is az alacsony bérekre épülő verseny koncepcióját erőlteti, ami egyben indokolja az euró bevezetésének elutasítását is. A koronavírus-járvány ezeket a problémákat még inkább felszínre hozta, így a közepes jövedelem csapdjából való kilépéshez tartozó feladatok a járvány után sem változtak: szükséges (lenne) az intézményrendszer, az oktatás és az egészségügy fejlesztése, a gazdaság innovációs potenciáljának javítása.

\*

A kötet szerzői szigorúan távol tartják magukat a politikai szempontok vizsgálatától, kizárólag az egyes területek adataalapú elemzését végzik régiós összehasonlító perspektívából. A közepes jövedelem csapdjából való kilábaláshoz a tényszerű, tudományos elemzés ideális esetben komoly segítséget nyújthat. Remélhetőleg a régió döntéshozói alaposan tanulmányozni fogják az egyes fejezeteket, és minél több tanácsot meg is fogadnak majd. A kötet azonban ennek elmaradása esetén is fontos tudományos hozzájárulás régióink gazdaságának alaposabb megértéséhez. Büszkéek lehetünk arra, hogy többségében magyar közgazdászok vezető nemzetközi kiadónál jelentettek meg egy meghatározó jelentőségű könyvet. Üzenetértékű azonban, hogy közülük sokan már nem dolgoznak Magyarországon...

*Hivatkozások*

- GILL, I.–KHARAS, H. [2007]: An East Asian renaissance: ideas for economic growth. The World Bank, Washington, DC.
- LANDESMANN, M.–SZÉKELY P. ISTVÁN (szerk.) [2021]: Does EU Membership Facilitate Convergence? The experience of the EU's Eastern Enlargement. Vol. 1. (Overall trends and country experiences) és Vol. 2. (Channels of interaction). Springer–Palgrave MacMillan, Cham.

*Győrffy Dóra*